

AZ ÚJABB IDŐBEN
Ó-SZÖNYÖN KIÁSOTT RÓMAI RÉGISÉGEK.
RÓMER FLÓRISTÓL *).

A régi műemlékeknek, az időjárás lassankint dúló befolyásán kívül, legnagyobb ártalmára van az emberek irántuk való egykedvűsége, leginkább pedig a gazdasátnak oly telkekre való kiterjeszkedése, melyeken, ha a múlt századok építészeti czélokból mind azt, mit a földön fölül könnyű szerrel ellehetett hordani, el is hordott : most már sokkal nagyobb bajjal a szántóvasnak akadályúl szolgáló alapépítményeket is ki kell szedni, és vagy építészeti anyagul felhasználni, vagy mint porondot az utak építésére és fentartására alkalmazni.

Naponkint láthatjuk ezt az ősrégi Aquincum, a nagy kiterjedésű Bregetium területén. Alig áll be az ősz és a vetések helyeit kezdi a gazda felturkáltatni, hogy a még gátul szolgáló falak maradványaitól földjeit tisztíthassa. Ez mind jó és üdvösséges. Nem is mondom, hogy ott, hol a pusztá falmaradékok eltemetvék, a birtokos csupa kegyeletből a régiség iránt, azt mit tulajdonától méltán követelhet, feláldozza, és belőle hasznot ne húzzon; hanem itt csak arra akarom a tekintetes Akademiát figyelmeztetni, hogy tudományos ásatásokra oly csekély levén költségünk, miszerint avval e téren keveset lendíthetünk, legalább arra fordítsuk gondunkat, hogy ott, hol a czélszerű gazdasági törekvések az eltemetett városok tág területeit, saját céljaik előmozdítása végett úgyis feltárják, és kutatásainkra mintegy előkészítik, kezet nyújtván, tudományos szempontból el ne múllasszuk ezen soha vissza nem forduló jó alkalmat felhasználni, minden tekintetből kizsákmányolni, és így tetemes költség nélkül a nagy és meglepő eredménynek elérhetését elősegíteni.

Négy év előtt, mikor még Győrött éltem, Bregetium területén gyakran megfordultam, és *Malek Károly* úti biztos által, kit ezen terület tudományos szempontból érdekelt, minden előjött műemlékről értesültem; ő a lelhelyeket felmérte, lerajzolta és az archaeologiai bizottság gyűjteménye számára honfias készséggel leküldte, míg más részt, az ő területén kiásott emlékek, az országos főépítészeti hivatal útján, a magyar nemzeti Muzeumba kerültek. Malek azóta Öttevényre tétetett át, és mi továbbá a szőnyi ásatásokról semmit sem hallottunk.

Egy hava, hogy az Akademia udvarában a sz. Ferencz-rend tartományi főnökével, főtisz. *Piry Czirjék* atyával találkoztam. A tudományt kedvelő régi jó barátom arra figyelmeztetett, hogy Ó-Szőnyön ismét nagyban ásnak, és hogy a Dunaparton a felírást kövek egész halmai fekszenek.

*) Felolvastatott a m. tud. Akad. 1865. november 27-ki ülésében.

Megtettem a méltóságos elnökségnél, a méltóságos földbirtokosnál, gróf *Zichy Miklós* úrnál és az arch. bizottságnál a szükséges lépéseket, és f. évi november 1-én a föltötte érdekes lelhely színére siettem.

Az első, mi az uradalmi lakban meglepett, azon remek szobrocskák valának, melyekre *Markusovszky Gusztáv* jószágkormányzó úr legelőzékenyebb szívességgel figyelemztetett.

Ki merem mondani, hogy ilyesekből a m. nemzeti muzeum, hazánk területéről hasonlókat nem bír; kár hogy töredékek, de a ki tudja mennyire nehéz, annyi viszontagság után valamit a föld gyomrából épen visszanyerni: örvideni fog a remek töredékeknek is, mint csallhatatlan tanúságoknak, hogy a rómaiak izlése és műkincsei nem csak szorosan vett hazájuk terére szorítkoztak, hanem hogy Pannonia területein álltak műemlékek, melyek a mainapiaknak is mintákul szolgálhatnak.

1-ső ábra.

2-dik ábra.

Legelől említenem kell a két fehér márványszobrot, mind a kettő Aesculapot tárgyalja, és ámbár igen ronsolt állapotban van, mégis a magasabb foku művészetről tanuskodik. Az első (1. ábra.) tiszta carrari márványból van faragva; magassága fő nélkül $14\frac{1}{2}$ ". A meztelen mellén átvonúl a köpeny szépen vetett redőzete, mely a balkezet födven, a jobbikat meztelenül hagyja. A furkós botnak, melyre a kigyó tekeredik csak alsó vége van meg, a kigyónak felső része a jobb lábszárhoz símul; a lábfejek leütvék, a balkéz alatti redőzet egy alúl gömbölyített pillérhez tapad.

Nem hibázok, ha azt állítom, hogy a másik szobor (2. ábra), mely kagyos fehér márványból van, szintén Aesculap. Ezen mű haut-rélief alakban a lapos háttértől 4"-nyire kiemelkedik; a lábszár alatt eltört alak $13\frac{1}{2}$ " magas, és igen csinos, Jupiter Olympusra emlékeztető fővel bír. A felső test meztelen, a köpeny balvállról a jobbláb felé hullámszik, és a letört lábfejeket meztelenül hagyja. Jobbkeze a rézsut fekvő kigyós boton nyugszik, míg a bal a redőzetet összetartja.

Nem kell csodálkoznunk, hogy a három talált alak közt mindjárt kettő az egészség Istenét adja elő; a rómaiaknál, úgy látszik, *a mens sana in corpore sano* az életbölcesség fő törvénye volt, és azért valamint a fogadmányi oltárokon, melyeket PRO SALVTE IMPERATORIS emeltek, leginkább Aesculapius és Hygieia említettik, úgy leggyakrabban találkozunk ezen Istenségek szobraival, sőt az érmeiken is igen sokszor látjuk a „SALVS“ felírással Hygieia Istennőt. Csak maga Arneth e munkájában „Synopsis numorum Romanorum qui in Museo Caesareo Viennensi adservantur“ 79 különveretű „Salus“ felírással díszlő éremről emlékezik.

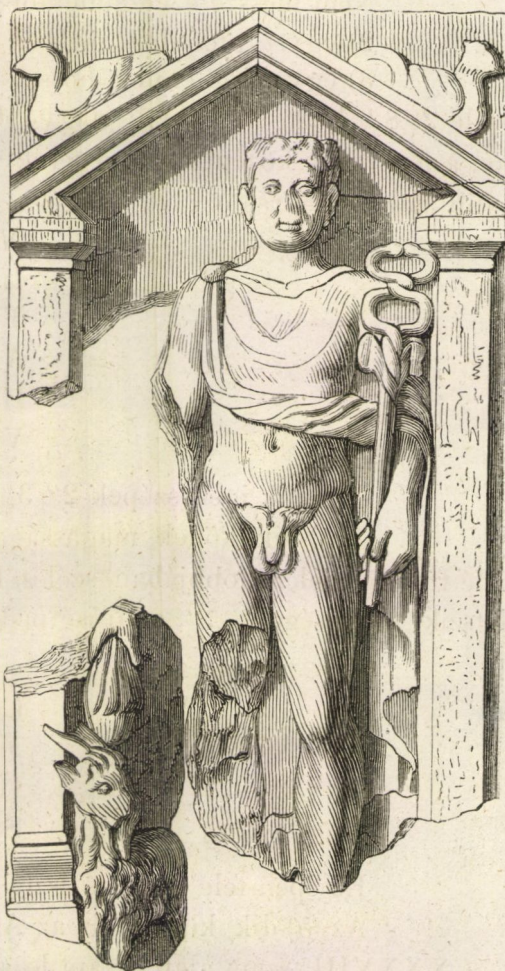
A harmadik faragvány (3. ábra) Merkurt állítja elénk, egy imolácska orma alatt. Az egész műtöredék 18'' hosszú, 10 1/2'' széles, 3 1/2'' vastag, melyből 2 1/2'' a dombormű emelkedésére szolgál. A meztelen bálványnak egyedül melle van köpenynyel fődve, mely jobb kezét (ebben az erszényt tartja) meztelenül hagyván, a balkezen át tekeredik, ebben nyugszik a jelvényes caduicus. A lábak le vannak tördelve, de a bal láb mellett áll a bakkecske.

A mű homokkőből volt faragva, ennek durva felülete pedig, mint még itt-ott látni lehet, finomabb, talán gipsz réteggel volt behúzva és különféle színekkel díszítve. Az orom oldalain galamb és kakas ülnek, mint a háziasság jelvényei. Az orom tagozata vagy párkánya sötét violaszínt mutat, a mennyezet belül zöld alapon barnás és fehér vonalok által van casset tirozva. A pillérek fejei sötét violásra, a pillérek maguk vörösre festvék. A háttér vörös, a köpeny haragos vörös, a test pedig természetes színt mutat. Ezen műdarab a római műemlékeken előforduló polychromiának tagadhatatlan példánya, mely művészeti tekintetből is igen érdekes.

A kőfaragványok után, hadd álljon itt egy terracotta *álca* (4. ábra), milyeneket gyakran, talán mint a pálmaleveleket, antéfixes-ekül a cseréptetőkre használhattak, s milyen nem rég a budai hajószigetről is a m. nemzeti muzeumba került. Ezen, felül kerekített, alulról pedig alkalmasint oldalszárnyakkal diszített agyagműnek magassága 7 1/2'', szélessége 5'' 10'', vastagsága 1'' 4''.

Nem csekélyebb érdekléssel bírnak azon írásos kövek, melyek a Pannoniának nevezett földnek ék. oldalán találtattak, és jelenleg a parton hevernek.

Az 1)-sőnek felső töredéke oszlopok közt egy férfit, egy nőt és középett egy kis fiút mutat; a férfi és a kis fiú tekeres formát tart, az asszony almát; a kőnek szélessége 2' 11'', magassága 4', vastagsága 9''; maga a véset 2' magasságú. Az alsó töredéknek jobbik széle le van tördelve, magassága 3' 2'', szélessége 2' 4''; az igen tisztán dolgozott betűknek két legelseje 3''-nyi, az alsók 2'' 3''-nyiek.

3-dik ábra.

4-dik ábra.

D M
 AVR ADIVTOR
 VET LEGIS·MH
 MQVANNLMAR
 TIARVFINA CON
 IVNXEHER·EAVR
 VIBIVS/////L·F·C

Nem messze ezen emléktől fekszik

2) egy *aratóredék*, melyen azonban semmi írás nem látható;

3) egy *sírkő*, ennek hossza teszen a faragványig 4' 3'', a faragmány mag. 1 1/2', széle 2' 8.'' Ezen két oldalt nagyobb alakok, és pedig jobb oldalon a nő golyót tart, balon a férfi, ki a közepén álló gyerek vállára kezét teszi, e mögött áll egy negyedik magasabb alak. A felírás ez:

ARELÆ VCTORINE
 LIBERTÆEHERME
 TIONI ALVMNO
 A V R E L I V S
 H E V T I C I N V S
 V E T E X B L E G

A betűk igen szépek 2'' 3'''-nyi magasságúak.

A 4)-dik kőnek magassága 2' 8'', a jobb oldalon álló képnek, melyen egy bal-felé futó meztelen, jobbájában széles kardnemű szerszámot tartó, balját kinyújtó férfi alak látszik, szélessége 2' 1'', az írásé pedig 3' 3''. Ez így hangzik:

D
 C V I N D O N I C
 M V N B R I G · I I V I
 I O · M A R C O · D E C
 S E C V N D S A V G L I

Ez épen fele az igen tiszta 4''-nyi magas betűjű emléknek.

Az 5)-dik követ már az Archaeol. Közlemények III. köt. IV. füzet 164-dik lapján XXXVIII. szám alatt írtam le, a kő még akkor ép vala, de most az ide-oda hurezolás által közepén ketté tört, bár különben még épségesen megmaradt; az írás rajta igen szabatos, a betűk 3''-nyiak.

A 6)diknak hossza 1° 4', magassága 3', vastagsága 9'''.

D M
 E M E M O R I A E L A N T I S T I
 BELLICINI VET LEG I ADIV
 EEIVLIAE PROCVLAE EIVS
 LVCI ANTISTI BELLICVS
 MIL LEG II ADIVTRI COS
 EBELLICIANVS MIL LEG
 /S SEXACTVS OFFHERE////
 DES PARENIBVS KARISSIM
 IS F CC

Ezen súlyos tábla oly alkalmatlanul volt a többiek közé szorítva, hogy olvasása, mivel fejjel lefelé állt, igen sok fáradságba került.

A 7)-diken meglepő faragvány vagyon, t. i. egy balra ügető lovas pakróczon ül, nadrágja szűk, felső öltönye térdig ér, köpenyének csak egy része látszik, feje nincsen. A faragás a durvább anyaghoz képest meglepőleg természetű.

D M
M·VLP·PRISCI
BELL////AN·LEG·
I·ADI·STIP·XXII·
M·IVL·FINALIS
OPTIO·HASTATI
LEG///A//EIVSD
HERES·F·C·

Az 5 1/2' magas, 2' 11" széles, 11" vastag kőlap, mely valamint a többi a közel lévő almási mészkőből áll, egészen kőragaszszal van bevonva, miből azt lehet következtetni, hogy ezt, valamint, más itten előforduló, ketté vágott, vagy széleiken alkalmazhatólag idomított emlékeket, maguk a későbbi ivadékok építményeikhez felhasználták.

A *Pannonia* területén, a hol a régi alapok kiásatnak, nem csak felhengeres kőkoporsó födeleket, nagyszerű oszlop talapzatokat, gyönyörűen faragott párkányzatokat találtam, hanem kőtáblákat is, melyek 1 1/2°-nyi hosszúság mellett a 3'-nyi szélességet meghaladják, és jelenleg vagy úgy mint vannak, építési anyagul szolgálандnak, vagy összetörtvén kőből számra csekély áron eladatnak.

A délutáni időt arra használtam, hogy Kún Miklós úrral, ki a kövek mérésénél és fejtegetésénél igen kedves szolgálatot tett, a Dunán túl levő római sánczokat is megtekintsük. A Pannoniával szemközt fekvő, azonban annak ész.-keleti szögleténél mintegy 100 öllel alább, Izsa felé elterülő földgátöny, melyet ma *Leányvárnak* hírnak, valódi római sánczolt tábor. Ez a Duna partjától mintegy 40 ölnyire fekszik, a széles árkok betemetvék, a töltés többnyire behúzza és a gazdaság számára le van foglalva. A délnyugati sarkon a kőfejtők egy gödröt nyitottak, melyben a 4'-nyi széles kerekatorony falát látni lehet. A sáncznak hossza 80°, szélessége 80°, s így ezen várac, az eddig általam a Dunának tulsó partján találtak között legnagyobb terjedelmű, miről, ha a Pannoniai táborra következtetni szabad, ennek mindenesetre Duna mentében a legtekintélyesebb hadi telepítvénynek kellett lennie.

Nem csak a várac alakja, a kőragasz neme, hanem maguk a cseréptöredékek, és a *kalász idomu* körakás, mely az ó-szőnyi partépítésekben gyakran föllelhető, bizonyítják azt, hogy e helyen római előrség állott.

Ismét átkelvén a Dunán, Béla-majort tekintettük meg, melynek udvarában talán száz kő-ölet is haladó terméskő-halmazokat láttam; de ezek közt egyedül egy faragott darabot tettek ki a sarokra, mely 2" magas, 1 1/2' széles, durva művezetű fáklyát tartó geniust ábrázol.

Már beestélyedett, azonban tudván, hogy még a városban is vannak a kőfejtő gazdák udvaraiban írásos emlékek, legelőször is nt. Varju István lelkész úrhoz siettem, kitől hallám, hogy a régi vízvezetés *ólom csövei*, t. i. lábszár vastag, ujnyi erős, 2—2 1/2 lábnyi hengerek kiásattak, hanem nyom nélkül eltűntek.

Betérvén *Sós Gergely* udvarába, egy magas kőhalom allján igen szép faragásu oltárt láttam, melyet ámbár előttem az archaeologia szenvedélyes barátja Sárközy József *) ír a többivel együtt már leírt volt, a látható írásos oldalát lámpafénynél másoltam.

*) Örömmel jelenthetem, hogy mélyen tisztelt barátom, ki már egy félszázad óta mindent gyűjt, rajzolt, tanulmányozott, mit kömlődi birtoka szomszédjában fölfedeztek, avval kecsegtetett, hogy ezen tanulmányai eredményeit legközelebb archaeologiai közleményeink számára átadandja. Mily becses

LIBER·ET LIB
 XX G G PRO SA
 M·AVR ER E
 VET L I AD·XX R
 DEMOPHHI LV
 LIBERT· V· S· L·M
 IMPP DDN SEV·

⑤

A kő magassága 25", az írásnál szélessége 14", vastagsága 8 1/2", a betűk vörösrre voltak festve. A jobbik oldalon női alak látszik thyrsussal baljában, lábánál kutyanemű állat, jobbában lefelé korsót tart; bal oldalon Bachus áll hosszú ruhában, jobbában korsó, melyet jobb lába mellett ülő párducz felé tart, baljában thyrsus. Ezen oldalfaragványok is vörös háttérrel bírtak, s bár nem remekesek, de torzképeknek se mondhatók.

Ezen műemlék a consulatusi évek után ítélve, Krisztus után 202-ik évre teendő, mert azon évben említetik p. o. Gruber Inscriptionum I. 244. lapon álló felírás szerint:

IMP CES L SEP SEVERO PIO PER
 TIN AVG NIH ET IMP M AVR
 ELIO ANTONINO AVG FIL
 COS

Ugyanazon Severus és Caracalláról szól Grubernél található felírás 202. l.

DVOBVS AVGG SEVER
 RO III ET ANTONINO PIO COS

valamint ez is:

SEVERO III ET ANTONINO AV
 GG NN COS

Midőn Sós Gergely uramat megszólítván, kérdeztem, nagy becsét tulajdonítana-e ezen kőnek, és nem lenne e kész a nemz. Muzeum számára átengedni? minden habozás nélkül nemzeti intézetünknek, melynek gyűjteményét már mai nap díszíti, átengedé.

Nem csekélyebb érdekeltséggel bír a Szalay Józsefnél lócza gyanánt a ház előtt fekvő fogadmányi oltár. Ez későbbi korból való 2' 9"-nyi magas, 1' 3"-nyi széles és 1'-nyi vastag, következő felirással:

(g) ENIO LOCI
 ET·FORTVNAE
 CONSERVATRI
 CI PRO SALVTE
 DN GETAE AVG
 ////S·SVPERINVS
 //VET LEG I·ADI·
 A·V·L EX VOTO
 POSVIT DN·////
 CLAVDIO AVG
 ////PATERNO////

Ezen emléket 269-re kell tennünk Krisztus születése után, mert Gruter I. 27. l. szerint

CLAVDIO CONSVLE
 ET PATERNO ezen évre esik. Ugyanott 366 lapon ezt

legyen ezen munka római irodalmunkra nézve, abból sejdíthetjük, minthogy Sárközy egyedül maga volt az, ki e vidéken, ezen század elején működő hírneves földieink után, a római régiségekre kellő gondot fordított.

olvassuk:
ismét 367 l.

CONSVLE CLAVDIO ET PATERNO és

. IMP

CLAVDIO AVG ET PATERNO CONS

A kő írása a hanyatló kor jellegét viseli; szintén s mint az előbbiek almási kőből való, és mint a rajta lévő kőragasz mutatja valamely építménybe volt alkalmazva.

Szalay József is, magyar őszinteséggel, minden tétova nélkül e követ a nemzetnek felajánlá.

Hátra volt még *Szer József* gazda, kinek kőhalmában a holdvilágnál egy követ találtam, mely a kalendárium napjához hasonló képpel bír, és válu alakra volt idomítva. Midőn ezen darabot is a muzeum számára elkértem, egy mással is kínáltak, mely hátul a kamrában fekszik, és sajnálatát fejezé ki, hogy a harmadikot, melyet azonban Sárközy uraság leírt, a tűzfal alapjába rakta. Megnézvé a kis oltárt, mely Mithrasnak volt szentelve, bár két oldalról egy-egy betűsor le volt faragva, mint a pannoniai Mithras tiszteletnek csinos emlékét a muzeum számára lefoglaltam, és le is hozattam. A felírás ez:

SOLI D
NVICT
Q ARIV
- - VSL
PRFV

A kő magassága 1' 9", jelenlegi szélessége 7" teszen.

A ki tudja, mit tesz mai napon, egy helyen ennyi felírást követ egyszerre találni, képzelheti benső örömemet, melyet éreztem, midőn e felírásokat másoltam. De ezeknél még nagyobb meglepetés várt reám, midőn az utolsó házból, épen elmenetelem előtt, a jámbor Mondók nevű pogánypénzkereső egy törött téglá darabot tett kocsimba, melyen öt sornyi írás látható. Az írásos téglák az archaeologiai ritkaságok közé tartoznak; tulajdonomon szokott nagyobb római betűkkel ez áll:

HOC DIE FELICE
EVNT PER SECVL
VTESQVORVM
NONES/////! I C
LONGIVS I

Ezen téglá mostani hossza 13 1/2", szélessége 9 1/2", vastagsága 2" 9". Hogy római mű, alakján és anyagján kívül mutatja a fenebbi felírás közé, a második sor PER-jétől kezdve az utolsó LONGIVS -Ssze mögé rézsut terjedő, itt majd minden téglán előforduló bélyeg:

LEG I AD látható, mely a fenebbi írás után nyomatott reá. Minthogy a felírástól talán még ugyanannyi hiányzik, alig fog ez egyhamar valaki által kielégítőleg ki egészítettetni.

Ezen bélyegen kívül, melyet

LEG TAPF alakban is, valamint üres hypocaustum-féle, úgy, mint a nép nevezi sajt alakukon, melyek 8 1/2" átmérővel bírnak, és 2" 9"-nyi magasak, és 9-sével hypocaustum oszlopokul felhasználtatnak. szerencsés voltam egyet találni, melyen világosan CORTA vagy CURTA-t olvastam.

Ezen *Corta* vagy *Curta* nevet azért emelem ki, mert Schoenwisner Comment. Geograph. I. 109 lapján Ptolomeus után ilynevű helyet említ *Crumerum* helyett Bregetium közelében, melyet idézett írónk ugyanegynek tart különféle időszakban, és azt a mai Nyerges-Újfaluval ugyanazonosítja. Bizonyos, hogy ezen téglafelírat Ptolomaeus állítását

igazolja, de melyik római telepítvényt kellessék *Curtának* tartani, tanítani fogja a jövő, főleg ha ehhez hasonló, más téglákat leszünk szerencsések fölfedezni. — Ime ismét egy új bizonyítéka annak, hogy a legcsekélyebb töredék is nagy fontosságúvá válhatik, ha felírással ékeskedik.

A téglák után a *mécsesek* felírásaiban a római kézművesek egész sorozatát bírjuk, vagy azok tulajdonira emlékeztetünk. Azon közönséges alaku mécsesen, melyet itt, mint töredéket nyertem, a százszor előforduló CRESCERE

S

olvasható. Egy másikat szerzett Végh Ödön úr VIBIAN felírással ¹⁾.

Terra Sigillata cserép egész marokkal található a Dunaparton, hol a szép haragosvörös, fényes darabok már messziről csillognak. Ezen alkalommal csak két nagyobb darabot nyertem. Az egyik a divatas kigyótozás (Eierstab) ékitményen alul csinos lomb látható, ide oda hajló nyelekkal, a másikon az előbbi diszítvány alatt rózsákba végződő leveles ívek emelkednek pikkelyszerűleg; érdekes ezen darab azért, mert

(FLENIVSFEC) siglája által a pannoniai terra sigillata edénykészítők, mint:

BORILLI · S, l. Arch. Közl. III. köt. 166 l., mely szintén Szönyön találtatott; C - IPPI - M, és

RESATVS · f IIC, l. Arch. Közl. IV. köt. 40 és 41 l., melyek Baracsról valók, és CINNAMI, l. Arch. Közl. V. köt. 77 l., mely a paksi szőlőben előjött, ismét egy

új társsal szaporodtak.

Egy harmadik kisebb darabon, levélkoszorú fölött, lombozat közt egy nyulacska guggol.

Ott, hol azon érdekes cserepek annyi töredéke találtatik, hogy egy lépést sem tehetünk anélkül, hogy vagy valamely edény, cseréptégla, üres téglák, mécsesek, festett fal töredékekre ne lépjünk, az 1—1½ ölnyi meredek partra emelvén szemünket. észre kell vennünk az egy-két ölnyre vízirányosan, függélyes falak által korlátozva nyúló 3—4 hüvelyknyi rétegeket, melyek magukban a házakban hajdan szoba padlatokul szolgáltak. Az alap gyakran halgerinczes kőrákás, mely már maga a római művezetről tanuskodik, e fölött durva téglák és cserép porladék fekszik, sok mészszerű kavicscsal keverve, ezen legfelül finomabb téglaporond, mészszerű vegyítve kerül el, simítva és élénk színnel pirosítva.

Két ilyen padlatot ásattam ki november 16-án; az egyik egy ölnyre fekszik a mostani gyeptől, mely a város utolsó háza és a szőlők közt elterül, egyebet sem találunk, mint egy lócsontvázat, és néhány festett fal töredéket; a másik szoba padlata csak egy lábnyira feküdt a gyeptől, és tapasztott padlata az által különbözik az elsőtől, hogy mint a márványozásnál, szabálytalan fehér erek vonultak át a vörös talajon. Ezen erősen összetartó padlatokból áradások után sokszor □ ölnyi darabok hullanak le a partokról és idővel elporlanak.

A partot és annak hosszában elterülő számos fal- és cseréptégla hulladékot tekintve, azt hittem, hogy ezen város valamely nagy földrengés által, milyennek a múlt században még gyakrabban veszélyeztették Komárom vidékét, egyszerre elpusztult, és hogy itt is, mint a két hírneves olasz városban, sokat kell egy helyt, ha mindjárt töredékben is

*) Ilyen felírású mécsesek nem csak a Pannoniai telepeken, de másutt is gyakran fordulnak elő. Így a CRESCERE bélyegű Sabariában is találtatott, meg van az Augsburgi muzeumban, valamint a Regensburgban is, pedig hét példányban. VIBIANI-ból szintén hét darab van Regensburgban, de Augsburg körül is találtatott. FORTIS bélyegű Sabariában, Salzbürgben, Silesiában jön elő, a regensburgi muzeumban négy darab van felállítva. SEXTI, IEGIDI szintén ottan fordul elő; ezen utolsónak két példányát a szünnapok alatt Orsován találtam.

találunk. Azonban csak ezen egy napi ásatás is eléggé tanúsítani látszott azt, hogy legalább a Dunaparti házak lassankint omlottak össze, és hogy azon kavics és homok rétegek, melyek a pázsit alatt néhány lábnyira a padlatok fölött elterülnek, valami nagyobb áradásoknak eredményei, melyek után a még fennlevő falak beomolván, századok alatt a legfelső televény földet adák.

Több ilyen részletes ásatás, a jegyzőkönyvek lelkiismeretes felvétele mellett, mindenestre itt is nagyobb világosságot árasztathatna Bregetium elpusztulásának, vagy, elhagyatásának történetére.

A kisebb tárgyak közül, melyek itt újabb időben találtattak, említendőek tek. Markusovszky Gusztáv úr gyűjteményéből:

egy csinos *Minerva* fő, tollal, majd szárnyasan ékesített sisakkal, mellvérté vese alakúlag van elvágva, pikkelyes, közepén a gorgonfővel. Az egész közepszerű római plastikáról tanuskodik; minthogy füle nincsen, és magában bevégzett mellképecske, melynek nyakán alúli része azonban egészen lapos, míg feje tömör, alig lehet gyanítani, hogy mire szolgálhatott. Különben a darab elég ép, színe barnás. Magassága 3", mellénél 1" 8" széles;

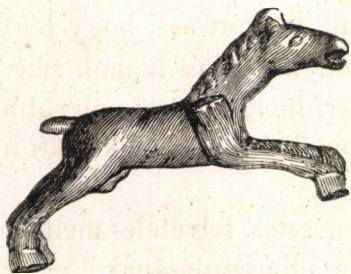
egy *Mercur*fő, belül egészen üres sárgaréz öntvény. Egészben durva, parlagi munka, nagyon pórias arczkifejezéssel, kezdetlegesen jelzett szemekkel, vastag orral, nagy szájjal. A rövid göndör hajzat a homlokon stilszerűleg ketté válik, és az egész fejet a nyakig egyenlő fűrtökben fedi; a fülek, az orr alsó porczogója és az álló állkapocs irányában alkalmazvák. Feje tetején emelkednek a jelző szárnyacskák. Meglehet, hogy valamely egész alaknak töredéke; hátul nyakán alúl, később kitört, nem is szabályos mondola alakú nyílás vagyon, melynél fogva e bálványka felakasztható volt. Magassága 2" 5", mellének széle 2" 2". Ez is barnás színű, a zöld szirony nyomaival;

egy *réz álcza*, mely vastagabb lapból álló öntvény. Egészen azon modorban, mint ezen álczákat a régészeti munkákban igen gyakran találjuk. Jobb fele inkább van kifejlődve, mint a bal, mi a kifejezés furcsaságát kiemeli. A vastag orr, a mintegy kiabálásra nyílt száj, pórias, az alacsony homlokot keskeny szalag egyenesen fejezi be, ebből hajdan kajmóforma peczek emelkedett, és így alighanem csatul szolgálhatott. Az elkerülhetetlen, hármass, kolbászszerűleg lecsüngő hajfodor szárnyformára emelkedik a homlok-szalag fölé, és a koponya nélküli arcot még furcsábbá teszi. Az arc magassága 1" 1", szélessége 1" 2".

Nagyon érdekes egy carneol vésett kő, melynek előlapján való monoru 1" 1" — 10"-nyi keretben egy jobbra tekintő Mars áll, jobbja lábáig érő, sajátágosan dudorodó paizson nyugszik, baljával hosszú, fordított lándzsára támaszkodik. Igen hasonló a római érmeken előforduló *Mars pacifer*hez. A két oldalon létező etruskbetűs köriratot megfejteni még nem sikerült. A lapos kő hátlapján létező, nem egészen szabályos monorkeret 9 1/2" — 6 1/2"-nyi, font ágakat, vagy kötélszerű fonadékot mutat. A balra tekintő alak cynecephalos fejjel bír, melle vértezett, jobbjaiban ostort, baljában faágot tart. Ez az Anubisféle Abraxi alakokhoz tartozik. A lábai körül és alatta levő etrusk (?) betűk szintén magyarázatlanok.

Ezekon kívül van *Markusovszky* úr birtokában két csengetyű, egyik négyoldalu, a másik felül hasas, egy bronz gyűrű, egy stilus, mintegy négy különféle alaku kulcs, több fibula, sok csúcsu, és egy zöld üvegfoltyatból álló talapzat, mely egy oroszslánylábon állva, felül oroszslányfővel bír. Ilyenekon gyakran előfordulnak a faunusok mellképei.

Pollák Antal szőnyi kasznár úrtól kaptam a muzeum számára egy iramló 3 1/2" hosszú, 2" magas Pegasust (l. a következő lapon 4-dik ábrát). A kis mén aránylag nagyon rövid testtel bír, mindkét szárnya és farka le van tördelve, patkói alatt apró köbök van-

4-dik ábra.

nak, melyeken az állatkát fel lehet állítani. Ezen bronzdarab igen középszerű miveletű, és ezen évben a *pannoniai* területen találtatott.

Egy napnyi Szőnyön létem alatt különféle házakba beszélván, és pogány- vagy vad pénzek után, mint itten a római érmekeket nevezik, kérdezősködvén, nt. Varju úrtól egy kukorodó kutyát kaptam, mely három levelű tokból kinyújtózkodván, lábai közt, szájában valamit tart. Magam számára

pedig e következőket szereztem meg : egy Kézyféle fibulat, bronz lilomot, egy fejnélküli ülő alakot, hátán CISONI felirattal, sárgaréz gyűrűt, hat néző oroszlánynyal, és végre mi mindezeket felülmúlja : egy emberinél nagyobb gyűrűs vagy nevetlen újj végizét bronzból, egy tagadhatlanul remek szobornak csekély részét; a szobor maga vagy már rég kiásatott, vagy ha még a földben lappang, mindent felülhalad, mit eddig ezen korszakból bírnunk, és maga az egész terület felásatását megérdemlené.

Egy kerek, sötétszínű üveggyöngy, szigszöges fehér díszszel, és egy másik négyszögű, melynek élei két oldalt tompítvák, az üveg készítményeket képviselik.

A római lelhelyeket jellemzi azon érem sokaság, mely az elpusztult városok és erődített gátonyok területein találtatik. Ó-Szőnyön temérdek pogány pénz kerül napfényre. Az arany és szebb ezüst érmekeket a találók többnyire a tatai és komáromi szatócsokhoz viszik, hová egyéb becsesebb tárgyak is kerülnek; a kopott ezüsttel és bronzpénzekkel az arra forduló utasokat kínálják. Azon halomból, melyet egykét napi ottlétem alatt megvettem vagy ajándékba kaptam, lehet gondolni, mennyit találhatnak az emberek egykét év alatt, mennyit találhattak századok óta, mióta t. i. ezen földeket mivelik.

Hogy mégis némi fogalmunk legyen, mily arányban vannak az érmeke időszakok szerint felosztva, összehasonlításhoz hadd álljon itt, a mit Markosovszky jószágkormányzó úr, Mocsy Elek, Végh Ödön s magam készleteiből bírtam feldolgozni, sajnálván, hogy valamint Sárközy József régész-veteranunk tudományos lajstromát, úgy Fogthüi úr gyűjteményét, kik évek óta Szőnyön és táján gyűjtenek, ez alkalommal nem használhattam.

Említék a szőnyiek, hogy hozzájuk Aranyosról rendesen egy asszonyság szokott kirándulni, és a szebb érmekeket összevásárlani; és íme, midőn a beteg Végh urat megkértem, hogy velem szőnyi római érmeit közleni sziveskedjék, ezt írja : „Folyó év augustus hóban történt, hogy *Hollósy Lászlóné* asszonysággal — kinek mintegy 4—5000 darabból álló, részint Ó-Szőnyött, részint Ácson összeszedett római pénzgyűjteménye van, Ó-Szőnyre rándultam. Alig valánk másfél óráig ott, s már is a nevezett asszonyság mintegy 80, én pedig 45 darab régi pénzt szereztem. Ezek közt volt két magyar, 5 olvashatlan és 38 olvasható római pénz, és pedig köztük 12 ezüst.“ Ebben rejlik tehát annak oka, hogy kétszeri szőnyi utamban alig bírtam egy-két olvasható ezüst, de ritkán becsesebb réz érmet s szerezni. Az egész maroknyi szemét, melyet az emberek hoztak, a kiválasztásnak gyanúját gerjeszték fel bennem, a mint a hamis árulóknak ki is jelentettem. Végh úr levele gyanumat megerősíté.

Rajta leszek, hogy az említett gyűjtemények nyomán, az általam összeállított lajstromot kiegészíthessem. Az eddig részint általam, részint mások által határozott 467 darabot illetőleg, ezek közül : 4 darab a császárok előtti korszakból való, és 4 külön személyé, van ezen kívül 52 külön császártól, és 10 császárnétól való pénz, egyetemben tehát 66 különböző személytől.

Legtöbbtől csak egy vagy két darab találtatott, Hadrián, Antoninus Pius, M. Aur. Antoninus, Sev. Alexander, Gordianus III., Gallienus, Tacitus, Probus, Maximianus, Licinius és Gratianustól, mindegyiktől mintegy 10 darab volt a gyűjtötték közt. Constan-

tintól 49, az ifjabbik Constantintól 16. Constanstól 25; II. Constantiustól 54; Valentiniánustól 29; Valenstól 33. Látjuk, hogy e helyen, mint másutt is, az első császárok érmei csak gyéren, néha csak egyesével jönnek elő, míg a kereszténység IV. századától kezdve, rendesen Valensig huszszorosan is előfordulnak, és ezután, mint az említett gyűjteményekben is, melyekben két Theodosius, három Arcadius, egy Justinianus előfordul, ismét feltűnően csökkennek, mi a rómaiaknak egy bizonyos helyen való hosszabb vagy rövidebb ideig való tartózkodásáról előbb utóbb történelmi nyugpontul fog bebizonyulni.

Ne tekintsük az efféle összeállításokat, és azok hasonlítását vesztett időnek, vagy haszontalan bibelődésnek! Még most sem késő, hogy kezdjük, mit már máskor is indítványoztam, az egyes lelhelyeken talált érmek rendszeres összeírását. Ha mindjárt az érmek maguk nem fogják a letelepítést igazolhatni, de nagy segítségünkre lesznek, és más műemlékekkel egyetemben sarkpontokul fognak szolgálni. Ha ez a letelepítésről áll, még annál inkább igaz ez hazánk egyes vidékeinek elhagyatásáról; mert különben a tömegesen előforduló és ismét egyszerre szűnő római érmekeket oly helyeken nem tudnók helyesen magyarázni.

: Igaz, hogy az egyes esetekből a következtetés még gyenge, és nem annyira meglepő; de állítsuk csak mintegy tíz vagy húsz évig össze a leleteket, és győződjünk meg arról, hogy a rómaiaknak innen való kipusztulásával, többé érmeik sem találhatók; hogy azok helyeit a görög királyok esetlen utánzásai kezdik pótlani, azon vastag arany és ezüst tálacsok, melyek szivárványtálacsok neve alatt mint *barbar* pénzek hazánkban talán leggyakrabban előjönnek.

Azt hiszem, hogy az érmészet barátinak ezen általam megpendített eszmét honfias összeműködéssel kellene felkarolniok, és így az annyira ingatag, rideg római történelmen Pannoniában egy közös lendítés által segíteniök.

Mindezekután, mik eddig Szőnyön találtattak, s miket még naponkint fölfedeznek, nem csoda, hogy bennem azon vágy ébredt, bár legalább jövőre legyen gondoskodva arról, miszerint tudományos kincseink minden nyom nélkül el ne vesszenek. A mi eddig el volt hanyagolva, azt igaz többé nem pótolhatjuk; azonban tudományos testületünknek kötelessége legalább mostantól fogva, eszközökről gondoskodni, hogy ez mintegy szegyenünkre továbbá ne történhessék.

Minthogy a „magyar középponti archaeologiai bizottmány“ eszméje, bármily lelkesen volt indokolva, s bármily csekély pénzerőt vett volna igénybe, annyira háttérbe szorult, hogy ezen mozgalmunkról már csak a bizottmányi jegyzőkönyvek tanuskodnak, bátorkodom az Akadémiának egy más módot ajánlani, mely pénzbe nem kerül, és csak ezen főtekintélyű tudományos intézet erkölcsi közbenjárását igényli.

Mi történik most Szőnyön? Az, mi már évek óta az uraságnak célja volt, földjeit a gazdaságot hátráltató alapfalaktól tisztítani. Az uraság a köveket felébe adja a munkásoknak, és *Pannonia* területén számos alapgyödröt és kőhalmazt látunk.

Míg *Malek Károly* útibiztos úr Szőny táján el volt foglalva, minden figyelmét arra fordítá, hogy a felásott alapvonalokat fölmérvén, lerajzolja és az archaeol. bizottságnak beküldje. Hogy ez ismét történjék, felfogásom szerint semmi más nem szükséges, mint-hogy a méltóságos uraság megkéressék, miszerint a rendeletet kiadja, hogy a felásott alapok helyei mindjárt be ne vonassanak; továbbá, hogy az országos főmérnöki hivatal honfiailag megkerestessék, szíveskedjék a Szőnyhöz legközelebbi, talán a győri vagy esztergomi országos mérnök urat avval megbízni, hogy hivatalos utazásának alkalmával a felhányt vonalokat jegyzőkönyvébe bejegyezni, és időről időre elnökének beküldeni ne terheltelessék, hogy az archaeol. bizottmány ennek útján az ásások mibenlétéről tudomást kaphasson. Ez az egyedüli mód, melyen költség nélkül, a szőnyi ásatásokról folytonos

tudósítást kaphatnánk, és azon szemrehányást is elkerülhetnők, hogy az Akadémia avval, mi a vidéken ezen tekintetben történik, magának még kellő tudomást sem szerez. Az elsőre nézve Zichy Miklós gróf úr ő méltósága legnagyobb szívességgel ajánlkozott; a másikra nézve felteszem az országos főépítészeti hivatal tisztelt elnöke honfias érzetétől, hogy szívesen megragadandja az alkalmat, és az Akadémia felszólítására épen oly üdvösen fog az illető mérnök úrnál intézkedni, mint ez Menapace országos építészeti főigazgató úr ideje alatt történt. Hogy ez így leszen, biztosítom a Tekintetes Akadémiát; mert t. Liedemann Emil urat, mint a tett emberét, és a tudományos haladás barátját van szerencsém ismerni.

Hogy mit nyerünk az alapok irányai ilyenféle felmérése után? — igen sokat; mert megfogjuk ismerni a római, pannoniai háznak elrendezését, melynek már az éghajlati viszonyok különbsége miatt elkellett az olaszországitól térnie; tanulmányozhatjuk a nyilvános terek és utcák irányát, a paloták, templomok fekvését, s így legalább egy — hazánkban talán legnagyobb — városok egyikének, ha mást nem, mi szintén nagyon sok, alapképét bírandjuk.

Ha azt, mit a „Rapport sur l'activité de la commission Imperiale archeologique en 1862.“ végszávaiban említ olvasom: „La somme des depenses pour l'entretien de la Commission Archeologique et du musée de Kertch, pour les travaux des fouilles, pour l'édition des compte — rendus et de planches, s'élève en 1862 à 24,730 roubles 34 cop.“ csak felezve mondhatnám archaeologiai költségünkről, ajánlanám, hogy meg ne állapodjunk annál, mit a gazdasági törekvések, melyeknek főczélja az akadályul szolgáló alapokat elmozdítani, és mellesleg olesó építő anyagot nyerni — számunkra nyújtanak, hanem ásassunk a falak közti téren is, hol a házi élet mindennemű eszközeit, a művészet remekjeit kellend találnunk. Mentsük legalább azt, mit a múlt századok kincsásói számunkra fenhagytak; mert ha a televény föld az árkokba lehúzatott, az eke és kapa aligha többet fel fog vetni, mint a mit 1—2 lábnyi mélységben találанд, a mi alantabb fekszik, esetleg csak akkor fog tudomásunkra jutni, ha e helyen ismét kutak vagy majorsági alapok ásatnak, vagy ha pénzesebb viszonyok közt a tudomány férfiai fognak ásatásokat rendezhetni.

Minthogy tehát eddig, az útban álló kőtáblák, faragott épületrészek, és a terméskő száz meg száz köb-ölei nem csak hogy kiásattak, hanem a hely színéről el is hordattak; minthogy az eke mindennap a gátonyokat lelapítja, az árkokat feltölti, meglesz egy két tized mulva, hogy a hírneves Bregetiumnak valódi fekvését, kiterjedését sem fogjuk kijelölhetni. Azért felkérendőnek vélném a méltóságos gróf urat, engedné meg, vagy inkább eszközölné azt, hogy a „Pannoniai vár“ határait, melyek még előttünk ismeretesek, azon terjedelmes kőtáblákból, melyek az ész. kel. csúcson kiásattak, egy tábla leásás-sék, és az archaeol. bizottmány által szerkesztendő felírással, az utókort ez elpusztított városról tudósítsa. Bizonyosan tudom, hogy ő méltósága nem csak e kérelmet szívesen fogja teljesíteni, hanem a Dunaparton eddig heverő, igen is érdekes római emlékköveit, melyeket nagy nehézségük miatt le nem hozhattam, udvarába biztosítás miatt felállítatni.

Azonban nem csak a kövek, és téglák érdekesek előttünk, nagy érdekességgel bírnak mind azon kisebb cserép-, üveg- vagy fémművek, melyek minden nagyobb föltűnés nélkül elrejtethők, és muzeumunk nem csekély hátrányával külföldre vándorlanak.

A mennyire Ó-Szőny lelkes és a szokottnál nagyobb műveltségű polgárait ismerem, azt hiszem, igen jótékonyan hatna rájuk, egy a város elöljáróihoz intézendő figyelmeztetés, illetőleg megkeresés akár a Tekintetes Akadémia, akár a magyar n. Muzeum Igazgatóság részéről; melyben őket biztosítani kellene, hogy a talált érdekesb régiségeket, ezen nemzeti intézet becsáron, de ha ritkábbak, aránylag magasabban is beváltja. Ezen beváltásra a helybeli lelkész, vagy uradalmi főtiszt urakat lehetne megkérni, és így eszközölni, hogy régiségeink elprédálása és a külföldre kivitele, lehetőleg gátoltassék.

Ha valaki, én becsülöm minden tudomány ág életrevaló mozgalmát; én vagyok az, ki minden ilyes mozgalomnak a szebb jövőre való eredményes kihatását testestől lelkestől kívánom elősegíteni; ne vegye tehát a Tek. Akademia rossz néven, ha benső meggyőződésből kedvencz tudományom erélyes pártolását sürgetem; nyíltan merem állítani: hogy míg szomorú, mostoha viszonyaink miatt, más tudomány ágakban még sokáig csak a külföld nyomain fogunk előrehaladhatni, és azt talán soha elérni, még kevesebbé megelőzni: az archaeologiai vizsgálódások terén, vele igen hamar nem csak versenyezhetünk, hanem állása színvonalára emelkedvén, méltányos elismerését is eszközölhetjük. Ezt pedig az Akademia egyes tagjai csak úgy fogják kivívhatni, ha a honnak ezen tekintélyes testülete ügyeiket magáévá teszi, kész pártolása által munkásságukat élénkíti, és ernyedetlen kitartásra buzdítja, az egész haza lakóit pedig közös részvételre és támogatásra felserkenti!